

מצרים: מדיניות בלימת הזעזועים

יורם מיטל

מדיניותה הכוללת של מצרים מעוצבת לפי תפיסת "הפתיחות" (אל-אנפתאח) שטווה הנשיא אנואר אל-סאדאת לפני 35 שנים בערך ואימץ יורשו חוסני מובארכ. הנחת היסוד של מדיניות זו היא שקיים קשר הדוק בין המציאות החברתית, הכלכלית והדמוגרפית במצרים ובין מהלכיה בתחום המדיני ובתחום הביטחוני. יכולתה של מצרים להתמודד עם האתגרים מבית תלויה במידה רבה בהתנהלותה המדינית. במישור המדיני והביטחוני מדיניות זו מבוססת על שותפות אסטרטגית עם ארצות הברית ועל יישובו של הסכסוך הערבי-ישראלי בדרכי שלום, בהתאם למודל השלום הישראלי-מצרי וכינונה של מדינה פלסטינית בגבולות 4 ביוני 1967. במישור הכלכלי מצרים צועדת עקב בצד אגודל לעבר כלכלת שוק.

מצרים עוברת תהליך של שינויים כלכליים, חברתיים, פוליטיים ותרבותיים. מראשית שנות השמונים הלך המגזר הפרטי והתרחב, שיעורי התוצר הלאומי הגולמי גדלו, והצמיחה הממוצעת במשק עלתה על שיעור הגידול הדמוגרפי, שקטן מאוד. חתימת הסכם השלום עם ישראל בישרה שגשוג חסר תקדים למשק המצרי. עשרות מיליארדי דולרים זרמו לקופתה המדוללת, סכומי עתק נמחקו מחובה הלאומי, ידע וטכנולוגיה מתקדמים הועמדו לרשותה, הסכמי סחר ושווקים חדשים נפתחו בפני סחורותיה. סיוע צבאי מקיף ואיכותי חולל שיפור ניכר בצבא מצרים. מצב השלום הגדיל מאוד את הכנסותיה של מצרים בזכות שגשוג חסר תקדים של מגזר התיירות (שהוא מקור הכנסה עיקרי למיליוני מצרים), דמי מעבר בתעלת סואץ ויצוא נפט וגז (חלקו משטחים שפינתה ישראל בסיני). על כל אלה נשען המשק המצרי הלכה למעשה. הסלמה חמורה ביחסים עם ישראל ועם ארצות הברית עלולה לפגוע אנושות במקורות הכנסה קריטיים אלה, ובהכרח באינטרסים לאומיים ראשונים במעלה של מצרים.

בו בזמן נודעו לפתיחות הכלכלית השלכות שליליות על חלקים רחבים של אוכלוסיית מצרים, שיש בה כ-84 מיליון נפש. המשאבים העומדים לרשות השלטון מוגבלים ביותר, והלחץ על תשתיות ועל שירותים הולך וגובר. מנגנון ביורוקרטי לא יעיל, תכנון לקוי והתפשטות נגע השחיתות נותנים גם הם את אותותיהם השליליים. לפתיחות הכלכלית נלוו עלייה דרמטית במדדי יוקר המחיה, כרסום מתמשך בסבסוד מוצרי צריכה ודלק, גידול של ממש בשיעורי האבטלה (בשנים האחרונות בין 15 לעשרים אחוזים), ובעיקר בקרב צעירים בעלי השכלה אקדמית. פער ניכר נפער בין היקף הייצור והיצוא המקומי ובין היבוא של סחורות וטכנולוגיה, כוח הקנייה של הלירה המצרית הלך ונחלש, ומדיניות ההפרטה של נכסים וחברות ציבוריות נכשלה. כל אלה הובילו להעמקת הפערים בין בעלי אמצעים ובין חסרי כול, ועמה גבר תסכולן של שכבות רחבות באוכלוסייה בשל חוסר היכולת לשבור את "מעגל הקסמים" של מחסור ועוני. הקצב הצנוע של הגידול בתוצר המקומי והמשאבים המוגבלים יצרו מצב של תלות מתמשכת בסיוע חוץ (בעיקר מצד ארצות הברית). בבנק העולמי ובקרן המטבע. החוב הלאומי הלך ותפח.¹

השפעות ה"פתיחות" ניכרו היטב במאבק בין המשטר ובין יריביו מבית. גבולות הפלורליזם הפוליטי הלכו והתרחבו, וביטוי לכך ניתן בחידוש הפעילות המפלגתית ובקיומן של בחירות לפרלמנט, לרשויות מקומיות ולאגודים מקצועיים, ולאחרונה (2005) גם לנשיאות הרפובליקה. ה"פתיחות" ניכרה היטב גם בתחומי התקשורת והפרסום, שהלכו והתרחבו, ובמידת הסובלנות הגדולה יותר שהממסד מגלה כלפי מבקרו. לאחר עשרות שנים ששובשה בהן פעילותם של מוסדות החברה האזרחית, אט-אט התחדשה פעילותם במגוון תחומים. קברניטי השלטון הרבו להצהיר על מחויבותם לפלורליזם במישור הפוליטי, לתיקון החוקה ולסיוע לשכבות החלשות בחברה מפני השלכות כלכלת השוק.

בפועל הסתמן פער גדול בין מחויבות זו ובין הצעדים שנקטו ליישומה. היעדים המרכזיים של הממסד השלטוני (האזרחי והצבאי) וקבוצת העילית במצרים היו ונותרו: המשכיות הסדר השלטוני והחוקתי הקיים ושימור הדומיננטיות בזירה הציבורית והפרלמנטרית של המשטר הנשיאותי בהנהגת חוסני מובארכ. המשטר גילה נכונות לאמץ שינויים בתנאי שאלה אינם מערערים במיוחד את שליטתו בזירה הפוליטית וביכולתו לעצב כראות עיניו את מדיניותה של מצרים. מוקדי הכוח – ובראשם מנגנוני הביטחון, הצבא והביורוקרטיה – נשלטים בלעדית על ידי הנשיא חוסני מובארכ והמפלגה הלאומית הדמוקרטית (להלן: המפל"ד), ומעמידים לרשות המשטר אמצעים יעילים לפיקוח ולריסון פעילותן של תנועת האופוזיציה ומפלגותיה.

מצרים: מדיניות בלימת הזעזועים

מרחב הפעולה של מבקרי השלטון מוגבל בשורה של חוקים ותקנות, ובראשם חוקי המפלגות, העיתונות ומצב החירום. הרשויות המחוקקת והמבצעת נשלטות ללא עוררין בידי מפלגת השלטון. מדי זמן מוטלות הגבלות חמורות על חופש הביטוי של פעילי תנועות האופוזיציה ומפלגותיה, וארגונים מקומיים ובינלאומיים מרבים לדווח על הפרות חוזרות ונשנות של חופש הביטוי וזכויות אדם במצרים. עיתונים ופרסומים לא ממשלתיים עודם נתונים למגבלות חמורות, והוצאתם לאור נתון במידה רבה לחסדי השלטון. למרות מאמצי הממסד לצמצם את מרחב הפעולה של מתנגדי המשטר מבית, לתנועות האופוזיציה ולמפלגותיה מגוון דרכים למתיחת ביקורת נוקבת על המשך הסדר השלטוני במצרים, על מדיניותה של מצרים בשורה של נושאי פנים, חוץ וביטחון ועל אזלת היד של קברניטי המשטר בהתמודדות עם ישראל ועם ארצות הברית. במציאות פוליטית זו מרבית האזרחים נמנים עם מחנה "הרוב הדומם" בכל הכרוך בהבעת עמדה פוליטית.

המתח הפנימי

הבחירות האחרונות לפרלמנט ולנשיאות הרפובליקה (ספטמבר-דצמבר 2005) סימלו את ראשיתו של שלב חדש במאבק בין המשטר במצרים ובין יריביו מבית. על הכף הונחו עתידו של הסדר השלטוני, מדיניותה של מצרים במגוון נושאים והמאבק על "ירושת" כס הנשיאות מחוסני מובארכ. מצד אחד התאפיינו בחירות 2005 באווירה של פתיחות, הכנסת תיקונים בחוקה שאפשרו לראשונה התמודדות של יותר ממועמד אחד לנשיאות, בפעילות פוליטית אינטנסיבית במרחב הציבורי ובציפייה של רבים לשינוי ניכר. מצד אחר היה המשטר נחוש למנוע מיריביו מבית להשיג הישגים שיערערו על המשך הסדר השלטוני והפוליטי הקיים.²

למחנה האופוזיציה – ובעיקר תנועת "האחים המוסלמים" – יש שלוש תביעות: תיקון החוקה באופן שיפקיע מידי הנשיא ומפלגת השלטון את השליטה המוחלטת בחיים הפוליטיים והפרלמנטרים; ביטול מצב החירום, שנמשך כמעט שלושה עשורים; וליברליזציה של תחום התקשורת מהפיקוח הממשלתי הכבד שהוא נתון בו. כצפוי, זכה הנשיא מובארכ בקדנציה חמישית, אולם הפתעה רבתי סיפקו תוצאות הבחירות לפרלמנט. מועמדי מפלגת השלטון כשלו בעשרות אזורי בחירה, ורק בעקבות מאמציהם של קברניטי המשטר הוקמה קואליציה; זו התבססה על צירי המפלגה ונבחרים עצמאיים, שביחד החזיקו ברוב מכריע (75 אחוזים) בבית הנבחרים. כישלון חרוץ יותר נחלו מפלגות האופוזיציה, ש-14 צירים בלבד נבחרו מטעמן. לעומת זאת, רשמה תנועת "האחים המוסלמים" הישג חסר תקדים ושיגרה 88 צירים לבית

המחוקקים – כמעט פי שישה ממספר נציגיה בפרלמנט היוצא. הישגה היה יכול להיות גדול יותר אילו לא שיבש המשטר את סבב הבחירות השלישי.

בתום שנת הבחירות עמדה ההנהגה המצרית בפני דילמה קשה בנוגע להמשך הרפורמה הפוליטית. מקבלי ההחלטות נדרשו להכריע בין שני ערוצי פעולה אפשריים. הראשון – להמשיך במתווה הרפורמות במישור הפוליטי והחוקתי, להתמקד בשיקום מעמדה הציבורי של המפל"ד ולנקוט מדיניות הכלה (containment) בנוגע ליריביהם הפוליטיים, ובראשם "האחים המוסלמים". אימוץ מתווה פעולה זה היה עלול לסכן את שליטתה של המפל"ד בפרלמנט ובחלק ניכר מהרשויות המקומיות. עמדת הנשיאות תיוותר לפי שעה בשליטתה, אך אחיזתה בה תהיה שבירה ונתונה לאיום תמידי מצד כוחות פוליטיים יריבים. מהלך זה היה עשוי לחולל שינוי ביחסי הכוח הפוליטיים במצרים ובמדיניותה. מתווה הפעולה השני חייב "הקפאה" לזמן בלתי מוגבל של הרפורמה הפוליטית והחוקתית, צמצום מרחב הפעולה של מחנה האופוזיציה וייזום עימות ישיר ובוטה עם מרכיביו העיקריים, ובראשם תנועת "האחים המוסלמים". קברניטי השלטון ימשיכו להצהיר על מחויבותם לעקרונות הדמוקרטיה ולקידום רפורמות פוליטיות ותיקונים בחוקה. מהלך זה יבטיח את המשך אחיזתה של ההנהגה הנוכחית ברסן השלטון, ולציבור המצרי בכלל ולמתנגדי המשטר בפרט יועבר מסר בוטה: המשטר לא יהסס לנקוט כל אמצעי העומד לרשותו כדי למנוע שינוי בחוקי המשחק הפוליטי הנהוגים במצרים.

במהרה התברר שהמשטר בחר במתווה הפעולה השני. מנגנוני השלטון הסלימו את מאבקם נגד יריביהם הפוליטיים, ובראשם תנועת "האחים המוסלמים". התנועה הוצגה כארגון לא חוקי, המנצל את הדת ואת תמימותם של אזרחים מהשורה לקידום יעדים פוליטיים. בהצהרות רשמיות רבות טושטשו במכוון ההבדלים המהותיים בין תנועת אסלאם פוליטי זו ובין קבוצות מיליטנטיות, דוגמת הג'האד, חזבאללה ואף אל-קאעדה. כספים ורכוש רב הוחרמו, והגבלות תנועה הוטלו על פעילים רבים – ועל כמה מהם נאסר לצאת את גבולות המדינה. מאות פעילי התנועה (ובהם כמה בכירים) נאסרו ונשפטו בפני דין צבאיים, ואלה גזרו עליהם עונשים כבדים בהליך משפטי מהיר ושנוי במחלוקת.

ישראל והעימות הישראלי-פלסטיני

תפיסת השלטון המצרי את השלום עם ישראל נובעת מהיותו נדבך קריטי במדיניות "הפתיחות". מבחינת מעצבי המדיניות המצרית, נועד השלום עם ישראל להיות אבן פינה לשלום כולל וצודק בין ישראל ובין הערבים, ובכלל זאת הפלסטינים. בביטוי

מצרים: מדיניות בלימת הזעזועים

"שלום כולל" הכוונה היא השגת הסכמים שיובילו לסיום הסכסוך הערבי-ישראלי ולעיצובו מחדש של מאזן יחסי הכוח במזרח התיכון. למען מטרה זו יידרשו השותפים הערבים להסכם להכיר בישראל ובזכותה להתקיים בביטחון בגבולות יוני 1967, ועל ישראל יהיה לסגת מהשטחים הערביים שכבשה במלחמת ששת הימים, אגב אפשרות לתיקונים מינוריים בהסכמת הצדדיים. בעניין הפלסטינים, ישראל תידרש להכיר בזכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית, להקמת מדינה עצמאית שבירתה אל-קודס (מזרח ירושלים) וליישוב מוסכם של כל סוגיות מעמד הקבע.

כמו ישראל, דוברים רשמיים מצריים רואים בשלום בחירה אסטרטגית. שתי המדינות מקפידות לקיים את מחויבויותיהן בהתאם להסכם השלום (ובכלל זה את הנספח הצבאי), להוציא את סוגיית טיפוח קשרי נורמליזציה. מחויבותו של המשטר המצרי לשימור הסכם השלום ברורה וחד-משמעית. גם בעתות משבר חמורות דחה על הסף הנשיא מובארכ קריאות לבחון מחדש את מחויבות ארצו להסכם השלום בעקבות פעולות כאלה ואחרות של ישראל. ביטוי מובהק לכך אפשר למצוא בעמדות מצרים בעת האנתפאדה השנייה, בעת מבצע "עופרת יצוקה" ולאחריו.

לצד המשותף, יחסי ישראל-מצרים ידעו מחלוקות במישור הדו-צדדי – ממשבר טאבה עד "פרשת עזאם עזאם". שתי המדינות חלוקות בנוגע לעשרות הסכמי נורמליזציה (במגוון תחומים) שהן חתמו עליהן. מצרים "הקפידה" הלכה למעשה את יישומם של הסכמים אלה בטענה שאי-אפשר לקיימם במציאות של קיפאון מדיני והסלמה בעימות בין ישראל ובין הפלסטינים. סקרי דעת קהל מלמדים שדימויה של ישראל בעיני הציבור המצרי הרחב שלילי ביותר, ולעתים קרובות החברה והשלטון בישראל מוצגים בעינות באמצעי התקשורת. יתרה מזאת, מצרים מוטרדת מיתרונה הצבאי של ישראל, ומנהיגיה משקיעים מאמץ מיוחד כדי לבטל את יתרונה של ישראל בתחום הנשק הגרעיני. מאמצע שנות השמונים מצרים פועלת בזירה הבינלאומית לקידום יזמה לפירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני, ותובעת את הצטרפותה של ישראל לאמנה לאי-הפצתו של נשק גרעיני (NPT).

ישראל ובמצרים לא רואים עין בעין את ההתפתחויות במזרח התיכון, ובעיקר את הדרכים להיחלץ מהמשברים הפוקדים אותו. במצרים שכיחה הטענה כי המשך מפעל ההתנחלויות ומדיניות "היד הקשה" שישראל נוקטת בשטחים הפלסטיניים הכבושים מעידים שזו אינה מוכנה לשלם את מחיר השלום. מגמה זו מזינה את חוסר היציבות באזור ומשרתת את האינטרס של מדינות ושל ארגונים בעלי סדר יום מיליטנטי. הימשכותו של תהליך שלילי זה מאיימת גם על אינטרסים חיוניים של מצרים. ביטוי מוחשי לכך אפשר למצוא בהתייחסותה של מצרים למשבר ברצועת עזה (ראו הרחבה

בהמשך הדברים) ולפעולות חוזרות ונשנות של גורמים ישראליים ופרו-ישראליים (ובראשם אייפ"ק) אשר "משחירים" את שמה של מצרים בקרב הממשל האמריקאי ואף תבעו את צמצום הסיוע הצבאי של ארצות הברית למצרים.

המשבר המתמשך ברצועת עזה

במדיניותה של מצרים בנוגע למשבר המתמשך ברצועת עזה חלו תמורות ניכרות בשנים האחרונות. התנגדותה הנחרצת של מצרים להתבססות "מיני-מדינה" בהנהגת חמאס ברצועת עזה הלכה וגברה מאז כינונה של ממשלת אסמאעיל הנייה, בעקבות זכיית חמאס בבחירות למועצה הלאומית הפלסטינית (בינואר 2006). את השתלטות חמאס על רצועת עזה ואת גירוש יריביהם מתנועת פת"ח (ביוני 2007) הגדירה מצרים "הפיכה צבאית", ודובריה תיארו כמה מפעולות אנשי חמאס כאיום על הביטחון הלאומי של מצרים. בתיאום עם ישראל תגברה מצרים את כוחותיה לאורך גבולה עם רצועת עזה, הפגינה נחישות גדולה יותר במאבק נגד ההברחות משטח סיני, והתנגדה לפתיחה סדירה של מעבר רפיח – המחבר בין רצועת עזה ובין מצרים ואינו נתון לשליטתה של ישראל – בטענה שפתיחתו תתאפשר רק אם יכובדו התנאים שנקבעו בהסכם 2005. בעימות התוך-פלסטיני התייצבה מצרים לצד הנהגת הרשות הפלסטינית, ותלתה בהנהגת חמאס את האחריות לאי-השגת הסכם פיוס פלסטיני.

כישלון מאמצי מצרים לתווך בין ישראל ובין חמאס על הארכת מצב הרגיעה (תהדיאה) ומאוחר יותר פעולת צה"ל ברצועת עזה (מבצע "עופרת יצוקה") העמידו למבחן קשה את קברניטי השלטון במצרים; אלה גינו את מתקפתה של ישראל ומתחו ביקורת על השימוש המסיבי בכוח ועל הפגיעה באזרחים רבים, אולם באופן יוצא דופן הטילה מצרים את האחריות לפרוץ המשבר גם על הנהגת חמאס וטענה שמדיניותם השגויה סיפקה לישראל עילה לתקוף בעזה. בכך העניקה מצרים ביטוי מוחשי להתנגדותה לביסוס שלטון חמאס על רצועת עזה. עמדה זו קרובה הייתה לזו של ישראל, שמבוססת על ראיית חמאס כארגון טרור שיש למגר בכוח הזרוע או לכל הפחות לנקוט נגדו צעדים שישבשו את התבססות שלטונו.

ככל שנמשכו המתקפה מצד ישראל והפגיעה הרחבה בתושבי רצועת עזה, כן הלכה וגברה באמצעי תקשורת ערביים הביקורת על מדיניות מצרים, שהוצגה כשיתוף פעולה עם מדיניות הסגר שישראל כופה והפניית עורף לסבלם הקשה של מיליון ו-500 אלף תושביה הפלסטינים. ביקורת נוקבת על מצריים נמתחה על ידי הליגה הערבית, וביתר תוקף בהצהרות דוברי "מחנה ההתנגדות", כינוי שכיח במדיה הערבית, אשר איראן, חזבאללה, חמאס ותנועת "האחים המוסלמים" נכללים בו. "האחים" מתחו ביקורת

מצרים: מדיניות בלימת הזעזועים

קשה על המדיניות שמובארכ מוביל, והדגישו את אולת ידו במשבר החמור המתנהל על גבולה המזרחי של מצרים. דובריהם תיארו את המתקפה מצד ישראל כטבח המונים, תבעו ממשלת מצרים לפתוח את מעבר רפיח, לגרש מקהיר את שגריר ישראל ולהחזיר את השגריר מצרים מתל אביב. בעיצומו של מבצע "עופרת יצוקה" מתח מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה את הביקורת הפומבית הערבית הבוטה ביותר על מדיניות המשטר המצרי, וקרא בהתרסה לעם ולכוחות הביטחון במצרים להפגין ברחובות את התנגדותם למדיניות זו. הצהרת נצראללה נתפסה במצרים כהדהוד לטענות שהטיחו מנהיגי איראן כלפי מצרים בכלל וכלפי הנשיא מובארכ בפרט. דוברים מצרים כינו את נצראללה "סוכן איראני", והצהרותיו הוגדרו "הכרזת מלחמה על העם המצרי".

ב-8 באפריל 2009 פורסמה חשיפתה של רשת טרור אשר פעלה בהוראות חזבאללה ואשר איימה לפגוע באינטרסים לאומיים וביטחוניים של מצרים. 49 חברי הקבוצה שפעלו מטעם חזבאללה הואשמו בתכנון פעולות טרור, בפגיעה בביטחונה הלאומי של מצרים ובמעשי חתרנות נגד השלטון. עיתוי חשיפת הפרשה ואופן תיאור פעילותה העידו שבעיני מקבלי ההחלטות במצרים על הכף מונחים שיקולים חשובים הרבה יותר מחשיפתה של עוד קבוצה החשודה בייזום פעולות טרור.

האופן שכרכו במצרים את איראן בפרשייה זו הביא את המשבר עם טהראן (שנמשך כשלושה עשורים) לשפל נוסף, וחשף את השוני הניכר בסדר היום המדיני המנוגד של שתי המדינות. מאז המהפכה האסלאמית שהוביל חומייני מדיניות איראן מאופיינת בהתנגדות למהלכי ארצות הברית במזרח התיכון ובמאבק מזוין בישראל. לעומת זאת, מדיניותה של מצרים מבוססת על שיתוף פעולה עם ארצות הברית ועל מחויבות להסכם השלום עם ישראל. בטהראן ההנהגה המצרית מוצגת כמשרתת האינטרסים של ארצות הברית ושל ישראל. בקהיר איראן מתוארת כגורם המערער את היציבות במזרח התיכון, כגורם חתרני הפועל לערעורם של משטרים ערבים ומחרחר מלחמת אחים בין מוסלמים לסונים ולשיעים. שורה ארוכה של משברים הציבה את מנהיגי מצרים ואיראן משני צדי המתרס, ותקופה ארוכה לא התקיימו קשרים דיפלומטיים בין שתי המדינות. מאז מלחמת לבנון השנייה גברו חילופי המהלומות המילוליות בין טהראן ובין קהיר, ומגמה זו החרפה במשבר האחרון ברצועת עזה. "פרשיית חזבאללה" אפשרה לשלטון המצרי לגייס תמיכה מבית במאבקו נגד יריביו במצרים ומחוצה לה. המתקפה התקשורתית המסיבית נגד "מחנה ההתנגדות" נשאה פרי, ובמהרה התגבש קונצנזוס ציבורי נגד המעורבות החתרנית של איראן ושל חזבאללה. רבים יותר מתחו ביקורת על הנהגות חמאס ו"האחים המוסלמים". בשיח הציבורי נקלעו שתי התנועות לעמדת התגוננות.

בראשית 2009 נדרש המשטר המצרי לגבש עמדה בנוגע להנהגות הנבחרות החדשות בארצות הברית ובישראל. בהקשר זה הוצנעו השגותיה של מצרים בנוגע לפייסנותו של ממשל אובמה כלפי איראן, והורעפו שבחים על נחישותו לפעול ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני על בסיס שתי מדינות. בו בזמן שיגר מובארכ לישראל את איש אמונו עומר סולימאן, וזה נפגש עם קברניטי ממשלת נתניהו השנייה. ראש ממשלת ישראל ושר הביטחון שלה הוזמנו לביקורי עבודה במצרים. בקהיר רשמו בסיפוק את השינוי שניכר בהצהרות מנהיגי ישראל בנוגע למעמדה האזורי החשוב של מצרים. בישראל הדגישו את הביקורת הקשה שמתח סולימאן על איראן ואת הצגתה כגורם המאיים ביותר על יציבות המזרח התיכון.

בקיומם של ערוצי הידברות אלה אין כדי לטשטש את סדר היום המדיני השונה של שתי המדינות, ובעיקר בנוגע לאמצעים לייצוב העימות הישראלי-פלסטיני ופתורו. עם זאת, הידברות זו חשפה גם את התנגדותן המשותפת להמשך שלטון חמאס ברצועת עזה. בהקשר זה הושגו הבנות והסדרים ביטחוניים חסרי תקדים ליעול המאבק בהברחות משטח מצרים לרצועת עזה.

בעקבות מבצע "עופרת יצוקה" הלך והתבסס שינוי דרמטי בתפיסתה של מצרים ובמדיניותה בנוגע לתנועת חמאס ולמשבר ההולך ומעמיק ברצועת עזה. קברניטי השלטון הורו על הקמת "מכשול פלדה" בעומק אדמת סיני, על סף הגבול עם רצועת עזה, ופקדו על כוחותיהם לפעול בנחישות מרבית נגד כל ניסיון לפרוץ בדרך כזו או אחרת את הגבול המצרי.³ אמצעים אלה נועדו להנחית מכה אנושה על אוטוסטרדת המנהרות, אולם הם עלולים להחריף את מצוקתם הקשה ממילא של כמיליון ו-500 אלף תושבי הרצועה, ולהוביל להסלמה שאת היקפה קשה להעריך.

הטמנת "מכשול הפלדה" באדמת סיני ונעילת שערי מעבר רפיח עולות בקנה אחד עם תביעתן המתמשכת של ישראל ושל ארצות הברית ממצרים לפעול בנחישות גדולה יותר לחסימת ערוצי ההברחות משטחה לרצועת עזה, אולם את הצעדים האלה ראוי לבחון גם בהקשר של שני תסריטי אימה המטרידים את מנוחתם של מקבלי ההחלטות במצרים שנים ארוכות. הראשון הוא פלישה של מאות אלפי פלסטינים לשטח סיני בעקבות מתקפה מצד ישראל או משבר הומניטרי ברצועת עזה; והשני מתייחס לתכניות מדיניות, שמקורן לרוב בישראל, ולפיהן בהסדר הקבע תתבע מצרים לתרום את חלקה באמצעות הקצאת שטחים בסיני וסיפוחם לשטחי המדינה הפלסטינית. הצעדים שמצרים נוקטת לאחרונה נועדים להיות חומת מגן מפני תסריטים אלה.

תקרית האוניה "מרמרה" (31 במאי 2010), שהייתה בדרכה מטורקיה לעזה ונעצרה על ידי צה"ל, הגבירה את ביטויי הזעם המצריים כלפי ישראל. מובארכ הורה על פתיחה

מצרים: מדיניות בלימת הזעזועים

מידית של מעבר רפיח לתנועת אנשים וסחורות. ימים אחדים לאחר מכן הודיעה ישראל למצרים כי הקבינט החליט לאפשר הכנסת מזון ומוצרי צריכה לרצועת עזה (בעוד הסגר שנועד למנוע הברחת אמצעי לחימה לרצועה נותר בעינו). ממשל מובארכ ראה בשינוי דרמטי זה במדיניותה של ממשלת נתניהו ביטוי מדאיג לאבדן דרך. במצרים גבר החשש כי ישראל תנסה לגלגל את האחריות למתרחש ברצועת עזה לכיוונה של מצרים, ובהצהרות פומביות של הנשיא מובארכ הודגשה נחישות לסכל כל ניסיון כזה. על רקע זה אפשר שיאבד תקפן של חלק מההבנות שהושגו בין מצרים וישראל בנוגע לרצועת עזה, וידרדרו הקשרים שטופחו בין המדינות בעמל רב בשנים האחרונות.

מבט קדימה: שאלת היורש

ב-6 במארכ 2010 אושפז הנשיא מובארכ בבית חולים הידלברג בברלין, ובהודעה רשמית נמסר שהוא נותח להסרת כיס המרה. גל השמועות על מצב בריאותו של הנשיא בן ה-82 לא פסק גם לאחר שובו למצרים כעבור שלושה שבועות, והפולמוס בסוגיית הירושה הוצת מחדש. כל זאת בעת שהזירה הפוליטית המצרית רוחשת לקראת הבחירות הקרובות לשני בתי הנבחרים, ומאוחר יותר הבחירות לנשיאות הצפויות בקיץ 2011.

בשנים האחרונות ג'מאל מובארכ הוא האישיות המשפיעה ביותר במפלגת השלטון, להוציא את נשיא הרפובליקה – אביו. הניצחונות שקידם כיושב ראש "ועדת המדיניות העליונה" במפל"ד, הצהרותיו הפומביות והסיקור הנרחב שהוענק לכל אלה בתקשורת הממסדית למחצה טיפחו את תדמיתו כרפורמטור השואף לחולל שינוי כולל בארצו. מובארכ הבן מזוהה עם האליטה הכלכלית בארצו, ושליטתו במנגנון המפל"ד אינה מוטלת בספק. לעומת זאת, הוא אינו נמנה עם מוקדי הכוח של מנגנוני הצבא, המודיעין וביטחון הפנים, שמעורבותם במשטר המצרי עמוקה ביותר. חוסני מובארכ היטיב לשלוט במוקדי כוח אלה, וחוסר ניסיונו של בנו במישור זה עלול להיות לו לרועץ.

ההתנגדות להורשת השלטון מחוסני מובארכ לבנו רחבה, אולם מחנה האופוזיציה מפוצל, ומתקשה להציב מועמד לנשיאות מטעמו. הכרזתו של ד"ר מוחמד אל-בראדעי, מזכ"ל "הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית" וחתן פרס נובל לשלום, על כוונתו להתמודד כעצמאי על משרת הנשיאות ותביעתו להכנסת תיקונים בחוקה שיאפשרו הליך בחירות הוגן זוכה לתמיכת רבים, אולם הסיכוי שתיקונים יתקבלו על ידי קברניטי השלטון אינו ראלי. השלכות ניכרות על הזירה הפוליטית ראוי לייחס גם לשינוי שהתחולל מראשית 2010 בהנהגת "האחים המוסלמים". הרפורמיסטיים שהובילו את התנועה להישגה ההיסטורי בבחירות 2005 לפרלמנט הורחקו מעמדות הכוח, והנהגת

התנועה עברה למחנה השמרני, המצדד בצמצום מעורבות התנועה בזירה הפוליטית. שינוי דרמטי זה בקרב הגדולה בתנועות האופוזיציה מקל מאוד על קברניטי השלטון את השליטה בזירה הפוליטית המצרית.

שאלת היורש מעסיקה גם את ראשי מנגנוני השלטון במצרים. עמדתו של הנשיא חוסני מובארכ קריטית כמובן, ועומדות בפניו שלוש אפשרויות פעולה עיקריות: האפשרות הראשונה – הקדמת הבחירות לנשיאות, הודעה על פרישה מוקדמת והזמנת המפלגות להשתתף בבחירות "דמוקרטיות" לנשיאות. מתווה זה עשוי להבטיח את הצבתו של ג'מאל מובארכ כמועמד מפלגת השלטון. עם זאת, מהלך זה יחייב את חוסני מובארכ להשיג את תמיכת קברניטי הצבא, המודיעין וביטחון הפנים, וללוות מקרוב את שלב העברת השלטון. השגת הסכמה זו אפשרית, אך אפשר שהימנעותו במשך שנים מנקיטת צעד זה מעידה על הסיכון הכרוך בו. האפשרות השנייה – עריכת הבחירות במועדן, וסמוך לקיומן להודיע על תמיכתו במועמד חדש של המפלגה. האפשרות השלישית – התמודדותו של חוסני מובארכ עצמו על כהונה שישית.

ראוי לציין שבמשך שלושים שנות שלטונו של חוסני מובארכ התאפיינה קבלת ההחלטות שלו בזהירות יתר ובהימנעות מנטילת סיכונים. בְּזִמְתוֹ תוקנו סעיפי החוקה באופן שמעניק יתרון עצום למועמד מפלגת השלטון ומסכל את סיכויי מפלגות האופוזיציה להציב מועמד מטעמן. האתגר העומד בפניו בסוגיית ה"יורש" הוא הבטחת תמיכת קברניטי המערכת הביטחונית במועמד שיחפוץ בו. אפשר שהימנעותו עד עתה מהצהרה על תמיכתו במועמדותו של ג'מאל מקורה בחוסר ודאות בנוגע לעמדת בכירי מנגנוני הביטחון. במצב שכזה בררת המחדל שחוסני מובארכ עשוי לבחור תהא התמודדות על כהונה נוספת.

אפשרות אחרת יכולה להתעורר במצב של הידרדרות חמורה במצב בריאותו של הנשיא או מותו. במצב כזה יידרשו קברניטי המערכת השלטונית והביטחונית להציב מועמד מוסכם מטעמם (שיוצג מאוחר יותר כמועמד המפלגה). במצב זה סיכויי של ג'מאל מובארכ להפוך למועמד מפלגת השלטון נמוכים, וסביר יותר שזו תציב מטעמה מועמד בעל עבר ביטחוני מובהק.

המשמעות העיקרית העולה מהתסריטים שצוינו לעיל היא כי למורת רוחם של השותפים במחנה האופוזיציה כללי המשחק הפוליטי במצרים לא ישתנו, וסיכויי של מועמד מטעמם להיכנס לארמון הנשיאות אינם ראלים. בנוגע למדיניות הכוללת של מצרים, תימשך המחויבות למתווה "הפתיחות", וזו כמובן תתקבל בברכה בווינגטון, בירושלים וברמאללה.

מצרים: מדיניות בלימת הזעזועים

בשלהי תקופת נשיאותו הארוכה של חוסני מובארכ אפשר לזקוף הישגים רבי-חשיבות למדיניות שהוביל, ובו בזמן להעניק תשומת לב מרבית לאתגרים מבית ומחוץ המצפים ליורשו בארמון הנשיאות. מנגנוני השלטון והביטחון מבטיחים את המשכיות הסדר השלטוני במצרים, אך זה אינו זוכה לתמיכה ציבורית רחבה. תנאי החיים של עשרות מיליוני אזרחים הולכים ומדרדרים, ועמם גוברת הביקורת על השלטון. התביעה לשינוי כולל ומהיר בכללי המשחק הפוליטי משותפת למגזרים שונים בחברה המצרית, ואת אלה לא יהיה אפשר לפתור לאורך זמן בהצהרות על מחויבות לדמוקרטיזציה ובדיכוי מתמשך של מחנה האופוזיציה.

הערות

- 1 בראשית שנות התשעים היה החוב הלאומי של מצרים חמישים מיליארד דולר בערך. על רקע מלחמת המפרץ הראשונה והצורך של ארצות הברית להבטיח את תמיכת מצרים במלחמה נגד עיראק הסכימו כמה מהנושים – ובראשם ארצות הברית – למחוק למצרים כשלושים מיליארד דולר בתמורה להשתתפותה במאמץ המלחמה.
- 2 לניתוח הבחירות לפרלמנט ולנשיאות ולדיון בסייגים שכלל תיקון סעיף 76 בחוקה ראו: Yoram Meital, "The Struggle over Political Order in Egypt: The 2005 Elections", *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 2 (Spring 2006), pp. 257-279.
- 3 התכנית היא להקים "מכשול פלדה" לאורך 13.8 ק"מ – מחוף הים בצפון עד כרם שלום בדרום, שיוטמן בעומק ממוצע של עשרים מטר. המכשול יתבסס על לוחות פלדה מסיביים אשר יוצמדו אליהם חיישנים שינטרו קולות ותזוזות קרקע.